

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора

Кодлюк Ярослави Петрівни

на дисертацію Барбашової Ірини Анатоліївни «**Дидактична система сенсорного розвитку молодших школярів**», подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.09 – теорія навчання

У контексті модернізації національного шкільництва актуалізується проблема формування учня як суб'єкта навчального процесу, здатного навчатися упродовж життя, який володіє відповідними пізнавальними вміннями, характеризується позитивними мотивами навчання, пізнавальними потребами та інтересами. Неабияка роль у розв'язанні поставлених завдань належить школі першого ступеня, важливе призначення якої – всебічний розвиток дитини, формування її компетентностей, допитливості, здатності спостерігати і досліджувати різноманітні об'єкти навколишнього світу. У зв'язку з цим у зоні особливої уваги науковців перебуває проблема вдосконалення чуттєвої сфери молодших школярів, оскільки чуттєві враження складають незамінне джерело знань людини про навколишній світ і саму себе.

Необхідність розв'язання зазначеної проблеми І. А. Барбашова слушно детермінує низкою чинників: специфічною функцією перцепції в забезпеченні контактів людини із середовищем – отримана з довкілля інформація слугує основою для навчання та накопичення індивідуального досвіду; необхідністю реалізації принципу наступності між дошкільною й початковою ланками освіти, між першим та іншими рівнями загальної середньої освіти; соціально-педагогічними викликами сьогодення – недостатнє охоплення дітей дошкільними закладами, де відчуття і сприймання формуються систематично та цілеспрямовано; вступ до освітнього закладу шести- і семирічних першокласників, які мають різний рівень функціональної готовності аналізаторів, що зумовлює пошук спеціальних діагностичних засобів для врахування стартових можливостей кожного учня.

Аналіз змісту дисертаційної роботи дає підстави стверджувати, що дисертанткою коректно сформульовано концептуальний апарат дослідження

(об'єкт, предмет, мету, завдання); доцільно відібрано комплекс методів, що в сукупності забезпечило логіку розгортання наукового пошуку.

З метою з'ясування семантики понятійного поля дослідження («сенсорний розвиток», «сенсорне вміння», «дидактична система сенсорного розвитку особистості», «зміст навчання перцепції» та ін.) автор ґрунтовно аналізує психологічні засади сенсорного розвитку молодших школярів, зокрема виокремлює і характеризує два традиційні підходи в дослідженні сенсорно-перцептивних процесів – структурний і функціональний – та констатує становлення нового – системно-генетичного; наводить результати досліджень психологів про те, що особливо інтенсивно розвиток сенсорних механізмів відбувається в період шкільного дитинства, зокрема підвищується пізнавальна ефективність сприймання (воно набуває довільного, цілеспрямованого і категоріального характеру), що ще раз засвідчує актуальність дисертаційної роботи Барбашової І. А.; розкриває особливості сенсорного розвитку молодших школярів і формулює засадниче положення дослідження про те, що керівництво сенсорним розвитком здійснюється двома шляхами: ознайомлення із сенсорними еталонами та формування способів застосування засвоєних еталонів у процесі аналізу предметів і явищ дійсності.

Обґрунтовано, що функціональною одиницею сенсорного розвитку молодших школярів є сенсорне вміння. З метою розкриття сутності і виокремлення провідних сенсорних умінь молодших школярів дисертантка виконала складну аналітико-синтетичну діяльність. З огляду на те, що, з одного боку, ключовою категорією теорії розвитку сприймання є поняття «перцептивна дія», а з іншого – джерелом образів сприймання є відчуття, відповідно до складу аналізаторів яких можна виокремити досить широке коло різновидів перцептивних дій (слухові, смакові та ін.), автор, спираючись на положення О. Леонтєва про найважливіше значення серед усіх сенсорних систем людини зору, слуху та дотику, а також враховуючи традиційну спрямованість початкової школи на формування в учнів цих видів сприймання, науково виважено предметом аналізу обирає саме зорові, слухові та дотикові

перцептивні дії. Відповідно до них дослідниця виокремлює три групи сенсорних умінь, якими мають оволодіти учні початкової школи: зорові – виконання зорових перцептивних дій із відображенням колірних і просторових ознак предметів і явищ; слухові – виконання слухових перцептивних дій із відображенням фонетичних і музичних явищ; дотикові – виконання дотикових перцептивних дій із відображенням фізико-механічних і просторових властивостей предметів, речовин і матеріалів, із яких їх виготовлено (за образним висловлюванням академіка О. Я. Савченко це «гостре око», «чутливе вухо», «умілі руки»).

Свою позицію дисертантка обґрунтовує таким чином: по-перше, згідно із Національною рамкою кваліфікацій результатом навчання є набуті або продемонстровані особою компетентності; по-друге, з огляду на характерологічні ознаки освітніх компетентностей є підстави констатувати існування теоретичних засад для надання сенсорним здатностям статусу компетентностей; по-третє, відсутність нормативних підстав для розгляду результатів перцептивної діяльності як особливого виду компетентностей спонукало дисертантку до обрання функціональною одиницею сприймання такого специфічного психічного утворення як сенсорне вміння.

Поглиблює, збагачує розуміння аналізованого феномена ретроспективний аналіз сенсорного розвитку молодших школярів у вітчизняній і зарубіжній дидактичній думці. У зв'язку з цим висвітлено підходи до організації сенсорного розвитку, що формувалися в теорії та практиці навчання; розроблено періодизацію дослідження проблеми вдосконалення чуттєвої сфери дитячої особистості з виділенням донаукового, класичного, реформаторського і науково-нормативного часових інтервалів. Порівнюючи еволюційні періоди досліджуваної проблеми, Ірина Анатоліївна засвідчує її важливість, наскрізний характер, взаємопов'язаність зі змістом початкової освіти, який відбиває всі елементи людської культури і послідовно модернізується залежно від потреб суспільства, розвитку дидактичної науки, запитів окремих особистостей.

Незаперечним позитивом дисертаційного дослідження, що суттєво збагачує підходи до моделювання дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів, вважаємо аналіз стану заявленої проблеми у практиці початкового навчання. У зв'язку з цим узагальнено педагогічний досвід сенсорного розвитку, описано методика вимірювання й оцінювання якості чуттєвої сфери учнів початкової школи, констатовано рівні сформованості в них сенсорних умінь різних модальностей. Значну увагу приділено вимірюванню якості перцептивної сфери молодших школярів. Масив індивідуальних емпіричних даних дав змогу об'єднати молодших школярів у типологічні групи за рівнями сформованості сенсорних умінь – елементарним, ідентифікованим із накопиченням сенсорних еталонів; середнім, ототожненим із систематизацією сенсорних еталонів (до нього віднесено найбільшу кількість респондентів); достатнім, уподібненим із первинним досвідом відтворення зовнішніх ознак предметів і явищ дійсності, – і констатувати відсутність дітей із високим рівнем розвитку перцептивних дій.

До найбільш вагомих наукових здобутків цього дисертаційного дослідження відносимо розроблену автором структурно-функціональну модель дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів, яка охоплює цільовий, концептуальний, суб'єктний, змістовий, нормативний, підручниковий, операційно-діяльнісний, навчально-середовищний та оцінно-результативний компоненти, а також організаційно-методичні умови ефективного впровадження змодельованої дидактичної системи: готовність учителя до розв'язання завдань сенсорного розвитку молодших школярів; урахування індивідуально-типологічних відмінностей чуттєвих процесів дітей; розроблення координованих стратегій, тактик і оперативних алгоритмів організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії в навчанні сприймання; періодичність моніторингу якості навчально-перцептивної діяльності.

Фундаментальності дослідженню надає вдала спроба І. А. Барбашової обґрунтувати зміст навчання молодших школярів перцепції, базуючись на культурологічній концепції змісту освіти, розробленій І. Я. Лернером,

М. М. Скаткіним. Враховуючи те, що основними елементами змісту освіти відомі дидакти виокремили знання, вміння і навички, творчі здібності та емоційно-ціннісне ставлення до світу, автором презентовано елементи змісту навчання перцепції, згруповані у шість блоків відповідно до структури чуттєвого відображення об'єктивної реальності («має уявлення про...», «загальний спосіб обстеження...», «розуміє...», «уміє...», «творчо відтворює...», «виявляє емоційно-ціннісне ставлення...» із зазначенням предметної бази). Прикметно, що дібраний зміст формування чуттєвої сфери школярів має, як стверджує дисертантка, ознаки авторського проекту, що, відповідно до концепції багаторівневого формування змісту освіти (І. Я. Лернер, В. В. Краєвський), співвідноситься із першим її рівнем – загального теоретичного уявлення. Відтак існує потреба розглянути цей зміст на двох інших рівнях – навчального предмета та навчального матеріалу. Зазначимо, що дисертанткою ґрунтовно проаналізовано Державний стандарт початкової загальної освіти, навчальні програми і підручники, адресовані молодшим школярам, з точки зору відображення в них змісту навчання перцепції. Показово, що аналіз здійснюється за шістьма напрямками (відповідно до виокремлених умінь), виявляючи тим самим потенційні можливості кожного навчального предмета щодо формування зазначених умінь. Погоджуємося із думкою здобувачки про те, що мета формування чуттєвої сфери учнів на сучасному етапі функціонування початкової школи самостійного статусу не має; зміст сенсорного розвитку визначено нерівномірно (більшою мірою його спрямовано на вдосконалення в дітей зорових і слухових, меншою – дотикових чуттєвих процесів); він потребує доповнення в контексті врахування закономірностей формування перцептивних дій.

Процесуальний інструментарій дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів презентує зміст навчання перцепції на четвертому рівні його формування – педагогічної дійсності. У зв'язку з цим розкрито сутність форм, методів, прийомів, засобів навчання перцепції, подано їхню систематизацію. До занять, які мають значний розвивальний вплив на сенсорну

сферу молодших школярів, віднесено урок і його окремі елементи, домашні завдання, навчальні екскурсії, предметні гуртки, консультації; обґрунтовано доцільність організації чуттєвої діяльності школярів під час проведення будь-якого заняття у вигляді фронтальної, групової (у тому числі парної), індивідуальної роботи. За потужністю впливу на процеси сприймання найефективнішими визнано наочні і практичні методи, оскільки адекватні сенсорні уявлення формуються саме внаслідок активних спостережень зовнішніх ознак предметів і усвідомлених дій із ними.

Ефективність дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів доведена експериментально. Виокремлено управлінські етапи впровадження дидактичної системи сенсорного розвитку в процес початкового навчання: мотиваційно-орієнтувальний, виконавсько-перетворювальний, контрольно-коректувальний; особливої уваги заслуговує розроблений автором алгоритм реалізації цілей сенсорного розвитку молодших школярів на кожному із етапів. Засвідчено позитивну динаміку формування сенсорних умінь різних модальностей.

Робота має незаперечну прикладну спрямованість, яка полягає в тому, що дисертанткою розроблено діагностичний інструментарій сформованості діагностичних умінь молодших школярів; підготовлено й апробовано комплекс навчально-перцептивних завдань для учнів 1–4 класів, програму варіативного курсу і навчальний посібник «Сенсорний розвиток молодшого школяра» для студентів спеціальності 013 Початкова освіта.

Виразна ознака дисертаційного дослідження – його доказовість. Ірина Анатоліївна на високому рівні володіє методами математичної статистики. Вона розкрила факторно-критеріальні основи вимірювання якості чуттєвої сфери молодших школярів як комплексної властивості; побудувала кваліметричну модель якості сенсорного розвитку молодших школярів, що забезпечило вірогідність отриманих результатів.

Захоплює матеріал, представлений у додатках (розміщений на 190 с.). Окрім ґрунтового аналізу Державного стандарту початкової загальної освіти,

Базового компонента дошкільної освіти, Державного стандарту основної і старшої школи щодо сенсорного розвитку, навчальних програм для початкової школи, дисертантка представила програму варіативної навчальної дисципліни «Сенсорний розвиток молодшого школяра», а також оригінальну систему навчально-перцептивних завдань для молодших школярів.

Основні результати дослідження пройшли належну апробацію: вони доповідалися на 34 наукових і науково-практичних конференціях різного рівня (23 з них – конференції інших держав); висвітлені у 74 одноосібних наукових працях автора (із них 22 статті в наукових фахових виданнях України, у т. ч. 5 у виданнях, що належать до наукометричних баз даних; 9 статей у зарубіжних наукових фахових виданнях); упроваджені в освітній процес закладів загальної середньої та вищої освіти.

У цілому високо оцінюючи дисертаційну роботу І. А. Барбашової, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження:

1. Відповідно до п'ятого завдання дослідження дисертанткою визначено організаційно-методичні умови реалізації дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів (готовність учителя до розв'язання завдань сенсорного розвитку дітей; врахування індивідуально-типологічних відмінностей чуттєвих процесів учнів; розроблення координованих стратегій, тактик і оперативних алгоритмів організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії в навчанні сприймання; періодичність моніторингу якості навчально-перцептивної діяльності). Вважаємо, що виокремлені умови варто розглядати як органічний складник дидактичної системи сенсорного розвитку (і це справді так, див. Р. 7), а не як умови реалізації цієї системи, оскільки у процесі експерименту перевіряється «ефективність дидактичної системи сенсорного розвитку».

2. Автором проаналізовано підручники для початкової школи з точки зору потенційних можливостей щодо формування сенсорних умінь (за видами умінь – зорові, слухові, дотикові), зокрема такі структурні компоненти навчальної книги як тексти, навчальні завдання і вправи, ілюстративний

матеріал, хоча результати аналізу представлені описово (цікавим був би кількісний аналіз навчальних завдань і вправ та їх розподіл у підручниках за роками навчання, що унаочнює наявність/відсутність відповідної динаміки). Серед текстів варто звернути увагу на предметно орієнтовані (передбачають формування відповідних знань) та інструментально орієнтовані (служать базою для вироблення умінь і навичок); не змішувати такі тексти із рубриками (наприклад, «Поміркуй!», «Пригадай!» та ін.), які є елементами апарату організації засвоєння.

3. Необхідною умовою ефективності досліджуваної дидактичної системи автор слушно визначає готовність учителя до розв'язання завдань сенсорного розвитку дітей, що природно передбачало здійснення низки семінарів і тренінгів науково-методичного спрямування. Варто було б докладніше розкрити особливості проведення цих заходів упродовж окремих етапів педагогічного експерименту.

4. Зважаючи на практичну значущість виконаного дослідження, зокрема упровадження в процес професійної підготовки навчальної дисципліни «Сенсорний розвиток молодшого школяра», зазначимо, що робота тільки б виграла, якби подану в додатках програму цього спецкурсу більше конкретизувати (розкрити не лише змістовий, а й процесуальний аспект викладання через проектування лекційних і практичних занять, самостійної та індивідуальної роботи, опис процедури оцінювання навчальних результатів студентів).

Висловлені зауваження мають суто рекомендаційний характер і не впливають на загальну високу оцінку дисертаційного дослідження, яке беззастережно можна кваліфікувати як новий напрям у розвитку дидактичного знання, вибудований на стику теорії навчання і психології. В цілому ж детальний аналіз змісту дисертаційної роботи, автореферату, наукових праць дає підстави стверджувати, що основні положення та результати дослідження є достатньо обґрунтованими і достовірними, мають теоретичну і прикладну значущість.

З огляду на зазначене вважаємо, що дисертація «Дидактична система сенсорного розвитку молодших школярів» є самостійним, завершеним, логічним науковим дослідженням з актуальної проблеми початкової освіти, яке відповідає вимогам пунктів 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами від 19 серпня 2015 р., Постанова Кабінету Міністрів України № 656), а її автор – Барбашова Ірина Анатоліївна – заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання.

Офіційний опонент

[Handwritten signature]
Я. П. Кодлюк,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки і
методики початкової та дошкільної
освіти Тернопільського
національного педагогічного
університету
імені Володимира Гнатюка

Підпис *Я. П. Кодлюк*
с а с в і д ч у ю:
Начальник відділу кадрів *[Handwritten signature]*